

POZNÁMKY

- ¹⁾ Stanislav Dvořák: Rod Dvořákův na Rychnovsku (Rychnov nad Kněžnou — soukromý tisk 1939), str. 168.
- ²⁾ Sňatek dne 21. srpna 1928 — Marie Jelínková (nar. 16. 8. 1908 v čp. 314 na Velké Láni v Rychnově nad Kněžnou (dcera okresního tajemníka v. v. Františka Jelínka a Marie, dcery Františka Kurce, stavitele ze Žižkova.
- ³⁾ Bibliografie, kterou Stanislav Dvořák zahrnul do svého životopisu (Rod Dvořákův na Rychnovsku — soukr. tisk, Rychnov nad Kněžnou, 1939, str. 175—178) končila rokem edice knihy.
- ⁴⁾ Sborník založil Stanislav Dvořák s PhDr. Josefem Dostálem, vrch. odb. radou archivu min. vnitra v Praze v roce 1935.
- ⁵⁾ Premiéra sborové recitace byla při besídce Okr. péče o mládež v Rychnově nad Kněžnou dne 15. listopadu 1935.
- ⁶⁾ Premiéra provedena div. ochotnickou jednotou Tyl v Rychnově nad Kněžnou za účasti všech místních škol a korporací v Národním domě dne 27. a 31. března 1938. Hudbu složil odb. uč. Josef Jelínek.
- ⁷⁾ Stan. Dvořák léta spolupracoval s redakcí tohoto oblíbeného regionálního týdeníku, vydávaného Karlem Ratkouským v Rychnově nad Kněžnou. V II. svět. válce zde publikoval méně, spíše jenom vzpomínky a zprávy. Někdy pod plným jménem, jindy pod značkou —ad, nebo —d—, snad i —k, či jinými, které už dnes nemůžeme dobře zjistit.
- ⁸⁾ Drobné fondy města Rychnova nad Kněžnou — Sdružený inventář z roku 1968, Soupis pozůstalosti Stanislava Dvořáka, str. 55—61.

Rudolf Zrůbek

VÝVOJ OBECNÍHO ZŘÍZENÍ A POMĚRY OBYVATELSTVA V RYCHNOVĚ N. KN.

První zprávy nám ukazují, že styk s vrchností, jejími úředníky a osadníky udržoval rychtář. Obecní rada, složená z konšelů, jmenovaných vrchností, spravovala obecní a zádušní jmění, rovnala rozepře na soudě a starala se o pořádek i bezpečnosti. Občané nemohli volně rozhodovati o svých svobodách, jmění, majetku, stěhování a odkazech bez svolení vrchnosti.

V roce 1487 dosáhli Rychnovští od pánů z Rychnova výsady o volném rozhodování a za Ferdinanda byla městská správa rozšířena. Tehdy se obyvatelstvo dělilo na sousedy, kteří měli vlastní grunt nebo byli starousedlíky, hradili obecní vydání a měli městská práva, na obyvatele, tj. živnostníky bez příbytku, kteří byli pod ochranou práv a na podruhy, tj. tovaryše a nádeníky, za něž ručil soused. Město mělo asi 1600—2000 obyvatel a bylo vesměs české, výjimku činilo několik Němců, k nimž přibyl časem Polák nebo Vlach, příšlý za prací. Také drobná šlechta se ráda v Rychnově usazovala

Platy faráře, úředníků obecních a služebníků byly skrovné, sousedé neměli

velikých nároků, ale přece se obec musela starati o nové důchody. Aby se zvýšil obecní důchod, prodávala obec v radnici víno a sůl, od roku 1547 měla Šejnohovsky mlýn, ještě dříve lázně, v roce 1594 6 dvorů v Habrově a v Dlouhé Vsi, mlýn Beranovský, les Chřenovský a několik domů. V 16. století měla velikou část dřívějších panských lesů, takže nabyla třikrát větší rozlohy, než měla při svém povýšení na město. Vybírala zvláštní poplatky: plat ze židů, za propouštění z města, poplatky ze zvonů a z městské váhy, různé pokuty, tržné a sbírky z dobytka a z pazderny. Kromě toho skupovala peníze na gruntech, aby si pojistila pravidelný důchod, i rasovna pomáhala. O hospodářství nás poučují rozličné počty, z nichž poznáváme, jak bylo hospodářství rozvětveno. Protože na ně nestačilo 12 radních; 6 starších obecních a městský rychtář, volilo shromáždění obce ke správě některých podniků a dohledu další sousedy mimo oba sbory. Byli to 2 kostelníci u sv. Havla, 2 u sv. Bartoloměje u Lipovky, 2 zádušníci, 2 špitálníci, 2 úředníci nad sirotčím, slanař, 2 úředníci nad cihelnou, 2 vážní, 2 nad obilím, 6 hajných nad lesy, hajný nad vodotečí, 2 nad řekami, 6 nad náržkami a 2 nad komíny.

Po bitvě na Bílé hoře vydal Ferdinand II. 7 královských dekretů k provádění protireformace: svobodní mohli odejít, vrchnostenští poddaní měli přijmouti katolickou víru. Z Rychnova odešlo mnoho sousedů, takže tu zbylo asi 800 obyvatelů.

Od roku 1561 měl Rychnov správu jako města královská. Purkmistr byl hlavou obce a zastupoval ji navenek. Vrchnost, které byl purkmistr odpověden za sebe i za občanstvo, jmenovala dvanáctičlennou radu vždy na rok a stanovila pořad, v kterém měli radní v radě sedět i kterak měli postupovati za purkmistry. Za nemoci radního úřadoval poručený purkmistr, jmenovaný místo něho vrchností. Protože roční střídání rady a měsíční střídání purkmistrů nevyhovovalo, byl úřad od roku 1754 obnovován po třech letech. Pravou rukou purkmistrovou byl primátor, pečující s předním obecním starším o obecní hospodářství. Po Bílé hoře objevil se rychtář Jeho Milosti Páně, který byl zástupcem vrchnosti v obecním úřadě a prostředníkem mezi magistrálem a vrchnostenským hospodářským direktorem. Purkmistr byl hlavou obce, ale rychtář mu byl vyšším.

K opatrování městských důchodů byli zvoleni obecní starší, kteří oceňovali stavební místa, sdělávali seznam obecních dlužníků, dávali souhlas k novým platům a trestali polní puch. Vykonávali část policejní služby a pečovali o úpravu obecních cest. Přední obecní starší přijímal platy z nájmu, pokuty z pychu, peníze z prodaných nemovitostí, měl dozor nad lesy a požíval takové vážnosti, jako primátor. Sousedských úředníků nad obilím, cihelnou a solním obchodem v 18. století již nebylo, ale kostelníci, zádušní, špitálníci a úředníci na sirotčím vedli správu fondů dále, ba naopak ještě noví přibýli. Roční pořádnost se konala v radním domě.

Městští rychtáři (mladší a starší) pečovali o strážní a bezpečnostní službu ve městě. Jejich úřad byl zrušen v roce 1800, kdy byli zřízeni policejní reví-

zoři. Rychtářům byl podřízen právní posel. Jediným úředníkem byl radní písař, který vyřizoval městskou agendu. Ze sluhů byl nejvyšší radní služebník, který vybíral daně a o ně upomínal. Když se zvětšovalo lesní bohatství města, byli k opatrování lesa ustanoveni 4 hajní a nájemce Hruškovy studánky, potom po roce 1749 jen dva, ke konci 18. století třetí hajný v Poustkách. Kromě nich byli pod přísahou vodáci, ponocní na věži i v ulicích, kostelníci, zvoníci a hrobaři. Městská rada opatrovala tedy jmění obecní, kostelní, špitální i sirotčí; byla úřadem obecním, policejním, berním i soudním.

Na radnici vedli knihy gruntovní a purkrechtní, do nichž byly zapisovány trhy, postupy i směny, a svatební knihy se svatebními smlouvami. Magistrát prováděl nucené dražby, městská rada vyřizovala také záležitosti dědické, dohlédala na mravnost a rovnala spory.

V dřívějších dobách shromažďovalo se k řízení obce všechno sousedstvo, a konalo se shromáždění vši obce svatojirské a svatohavelské pravidelně, ale i jindy, bylo-li třeba, a to za účasti 35—100 sousedů. Byly na nich čteny vrchnostenská nařízení, císařské patenty, publikovány byly kontribuční i obecní počty, repartice sbírek, volení byli dva setníci a 10 desátníků, stanoveny ceny masa, chleba, sviček a mzda mlatočům.

Sousedé byli organizováni v 10 desátcích a jejich velitelé oznamovali koupi cizího masa, nemoci dobytka, zvali sousedy do valné schůze obecní, měli dozor na cizince, ale především měli na starosti policii požární. Kromě toho stavěly cechy o jarmarcích šest žoldnérů. Město se staralo o vodu, a protože voda ze studní nestačila, byla v 16. století vedena z Poustek a v 18. století ze Včelného. Tekla do dvou rybníčků, které byly ve městě kromě tří kašen. Na počátku 18. století byly hasičím náčiním konve, žebříky, háky, ruční stříkačky, sudy, koše, později přibyla vozní stříkačka a od roku 1798 nová stříkačka s několika vozníci, jichž se užívalo vedle stříkaček ze zámku. Větší požáry ve městě byly v letech 1554, 1651 a 1782. Požár byl nemilosrdným škůdcem, ale připravoval město pohodlnější a úhlednější, byl průkopníkem nové doby.

Policie živnostenská a bezpečnostní dozírala na správnou váhu masa a chleba, měla pod dohledem i les. Urážky byly trestány nejen vězením, nýbrž i okovy a připětím, vypověděním z města nebo vojnou, krádež velkými pokutami, prací v poutech a železech na obecním díle a 25 ranami karabáčem, pytláctví roční prací v železech a dvouhodinovým pobytem u pranýře. Protože měl Rychnov hrdelní právo, dřevěná šibenice stála na Spravedlnosti a katovna s pohodnictvím byla na Trávníku v čísle 165. Mučení vykonával kat v mučírně v radnici a dělo se po schválení apelačním soudem, podobně jako rozsudek smrti. Dne 17. srpna 1765 byly odstraněny pranýře a šibenice zbořeny. V roce 1783 byl zřízen u nás soud vrchnostenský pro panství rychnovské a černíkovské.

Králové čeští rozšiřovali svou moc na újmu stavů. V roce 1749 bylo zrušeno místodržitelství a zřízeny královská reprezentace a komora k vedení věcí

politických a finančních. Ale v roce 1765 byly sloučeny v královské zemské gubernium.

Krajské úřady byly zestátněny za Marie Terezie. Krajsští hejtmani byli zeměpanskými úředníky a tak přešly tyto úřady z rukou aristokracie do rukou byrokracie. Obecní úřady měly po 100 let dva pány: vrchnost a krajský úřad.

Vedle vrchnostenských soudů vznikly nižší soudy městské a vyšší místní soudy ve městech s magistráty, vyňatých z pravomoci vrchnostenských soudů. Místní soud se skládal z purkmistra, zkoušeného rady, dvou nezkoušených radů a zapisovatele. Rychnovskému soudu místnímu byl podřízen vamberký soud městský.

Daně a dávky zatěžovaly nemálo rychnovské občanstvo, takže mnozí přicházeli i o majetek. V 18. století se platilo posudné, pивní ták, daň z hlavy (třídni), z majetku, z obecních a zádušních jistin, z tabáku, z příjmů, z mílosti k potřebám dvora, na královské cesty, na korunovační dar Marii Terezii, z domů, válečná daň poddaných, vojenská daň ubytovací, dávky z obilí, z masa, na opeřování, na rekruty, koňstvo, invalidy, přirážka solní, hudebné, clo, kolky, desátky, sbírky kontribučenské a obyvatelské, šós, plat z čeládky a mýtní clo. Aby výnos daní byl větší, a správa spořádanější, byly v letech 1654, 1683, 1747 a 1757 sestaveny berní role, v roce 1785 zaveden katastr tereziánský, obyvatelstvo bylo sečteno a stavení očíslována. K většímu zvýšení ostatních příjmů byla založena číslová loterie. V letech 1794—96 byla vypsána všeobecná půjčka válečná.

V roce 1785 byl majetek města značný. Mělo radnici, několik domů ve ve městě, hájovnu ve Studánce, cihelnu v Poustkách a 210 jiter 340 sáhu polí, 47 jiter 1019 sáhů luk a 367 jiter 729 sáhů lesa.

Veliká pozornost byla věnována zemědělství, sadařství, lesnictví a tkalcovství. V Rychnově byla zřízena v roce 1770 přádelnická škola Antonínem Karlem Hartmannem, který ve Včelném upravil bělidlo a valchu. Kromě toho jiné bělidlo bylo u Pilařova mlýna. Nato byla zřízena roku 1793 kolkovna pro zboží vlněné a bavlněné a roku 1842 tkalcovna bavlněného zboží Simona Engla. Rozvoji pomohlo zřízení pošty, která se připomíná roku 1780 a prvním poštmistrem byl Václav Císař z Rosenfeldu.

Od polovice 18. století byly vydávány patenty německy. V knihách počínají německé zápisy po roce 1770 a rovněž korespondence byla německá. Do polovice 19. století bylo město poněmčeno, takže se zdálo, že němčina český jazyk vytiskne úplně.

Po válkách slezských byli místo radních písaři ustanovováni syndikové a zaváděli lepší úřadování. K ruce měli kancelářského a od roku 1824 druhého. Daně vybíral kontribuční, jmenovaný magistrátem, a odváděl je krajské pokladně v Hradci Králové. Počet předkládal magistrátu, publikoval jej v obecním shromáždění a zasílal krajskému úřadu ke schválení. Po roce 1790 ho jmenovali berním, který byl zároveň městským důchodním.

Obecní hospodaření a obecní počty v Rychnově přešly z rukou primátorových do rukou obecních starších. Zpočátku spravoval pokladnu početvedoucí, jmenovaný z obecních starších. Obecní shromáždění schvalovalo obecní počet roční, jenž byl ještě předložen vyšším instancím ke schválení. Místo aktuára zaujal justiciár, který žádal na početvedoucím, aby vše zapisoval do knih. V roce 1773 byl v Rychnově celní úřad, v roce 1814 úřad daně nápojové a c. k. dozorcí úřad finanční stráže.

V druhé polovině 18. století zřídil krajský úřad policejní revisory k dozoru nad plněním úředních nařízení a ti pečovali i o bezpečnost. Nahradili tak sousedské komisaře nad masem a chlebem. Roku 1799 byl zrušen úřad městských rychtářů, kteří zastávali úřad správce věznice. O pořádek se starali servus, právní poseł (soudní sluha) a dva policajti (od roku 1829 policejstrážní).

V roce 1753 objevuje se v Rychnově vedle radních, obecních starších a městských rychtářů sousedský výbor šestičlenný, který zastupoval ve správě obce sousedstvo ve věcech hospodářských, spolurozhodoval o volbě kontribučního, o vybírání daní, o nákladu na cesty, o správě špitálu, o opatřování chudých, o prodeji obecních míst, o obecních výpůjčkách, navrhoval úhradu za ubytování vojska a první schvaloval počet obecního důchodu. Za Josefa II. měl výbor 12 členů a byl změněn ve výbor hospodářský a volební. Členové se jmenovali volenci (obecní hospodáři, městští vejchozí, výboři), protože volili přední obecní hodnostáře. Jmenování obecních starších přestalo a tito výboři měli starost a dozor o obecní hospodářství a majetek.

Dříve se střídali v hodnosti purkmistra všichni radní, ale od roku 1775 vrchnost jmenovala na tři roky purkmistra prvního až čtvrtého, 4 radní a 2 městské rychtáře v určitém pořadí. Městskou radu tvořil magistrát, purkmistři, radní a volenci. Po roce 1783 však nastaly další změny. Od purkmistra se žádalo vyšší vzdělání a místo syndiků byli jmenováni magistrátní radové (právníci). V roce 1790 byl tu purkmistr, 1 zkoušený a 2 nezkoušení radové. Purkmistr a radní byli voleni občanstvem, radní potvrzování vrchností, purkmistr zemským guberniem, zkoušení radové jmenování guberniem a apelačním soudem. Soudnictví, prováděné magistrátem, kvetlo, ale samostatnost městské správy utrpěla. Regulovaný magistrát bylo zařízení byrokratické.

Za Josefa II. byl zřízen hospodářský úřad, v kterém byl kromě purkmistra, zkoušených a nezkoušených radních hospodářský návladní a tři reprezentanti, kteří měli rozděleny funkce. Císař František okleštil samosprávu úplně. Roku 1797 zrušil sousedský výbor volenců a místa magistrátních radů a reprezentantů prohlásil za definitivní. Reprezentanty volila volební komise, výboru a dbal o obecní finance i o obecní hospodářství. Magistrát řídil pevně obecní věci, dbal své vážnosti a věnoval větší pozornost lesu.

U soudu se hájil každý sám, pokud rozhodovali sousedé, později se vyskytuje právní přítel. Osvícený absolutismus zvýšil péči o zdravotnictví. Bylo

nařizeno očkování snoubenců a lékařské povolání bylo zlepšeno. V roce 1784 byla v Rychnově lékárna, městský fyzik od roku 1824, zvěrolékař také až v 19. století.

Rok 1848 sliboval úlevu. Vídeňský sněm zrušil robotu a vrchnostenský úřad neměl již moci politické ani soudní. Krajské úřady byly přejmenovány na krajské vlády a krajsí hejtmani na krajské presidenty. V roce 1853 byly místo vrchnostenských úřadů zřízeny smíšené okresní úřady, které se staly nejnižšími úřady zeměpanskými pro věci správní a soudní. V Rychnově byl v roce 1850 zřízen kolegiální soud v radnici a tvořil jej předseda (krajský rada), tři asesoři a tři substituti. V roce 1858 byly smíšené okresní úřady rozděleny: soud zůstal v radnici a politický úřad přešel do čísla 59. Politické vězení bylo v čísle 22 a pro vězně v radnici.

Byrokratický rychnovský magistrát ukončil svou činnost v roce 1849 a věci městské řídil volený městský výbor, který byl po třech letech nahrazen obecním zastupitelstvem. Správa však byla vedena v německém duchu. Od roku 1849 byla samospráva částečná, od roku 1864 úplná. Toto obecní zřízení potrvало beze změny takřka do nedávna. Místa zkoušených radů byla zrušena. Užší výbor byl zván obecní radou, širší obecním zastupitelstvem, a to volilo purkmistra. Mělo 30 členů a městská rada se starostou šest. Bylo-li voličů přes 1000, mělo zastupitelstvo 36 členů a výbor o jednoho člena více. Obecní úřad se přestěhoval nejprve do čísla 60, roku 1865 byl vystavěn dům ve Svatohavelské ulici. Zákonem z 25. července 1864 bylo zřízeno okresní zastupitelstvo a volilo se z něho 6 členů výboru a okresní starosta. Provádělo dozor nad obcemi po stránce hospodářské, vykonávalo dozor nad požární policií, postaralo se o úpravu okresních silnic a okresní nemocnici, kterou otevřelo v roce 1892 na Velké Láni. Dřívější městská nemocnice byla v čísle 209 (vila dr. Musila). Po světové válce byl postaven infekční pavilón, v letech 1930—1932 byla přestavěna nákladem 5 miliónů Kč.

V roce 1867 byl zřízen c. k. okresní soud a c. k. okresní hejtmánství v Rychnově nad Kněžnou, takže město neprestalo býti politickým středem Orlického podhoří. Podací protokol byl veden do 11. února 1868 v německé řeči.

Od státního převratu 28. října 1918 zvala se okresní hejtmánství okresními správami politickými a od roku 1928 okresními úřady.

Po převratu byly vypsané volby na den 15. června 1919 podle nového volebního řádu. Komise byly sestaveny ze zástupců politických stran. Všechny voličů bylo 2600 a zvolilo se 36 členů (15 nár. dem., 9 čl. soc., 6 lid., 6 soc. dem.). Obec byla majitelkou radního domu č. 485, radnice č. 68, domu č. 61—64 (hotel Havel), č. 394 (bylo rozbořeno v r. 1934), č. 41 (sirotčinec, opatrovna), hasičského domu, Studánky, dvou činžovních domů; č. XIV. po dr. Kouřilovi byl prodán. Zavedeny byly nové daně a dávky: daň z majetku, ze zábav, z přepychu, z obratu, z vyššího služného, rentová atd. Finanční stráž byla přeměněna na úřad důchodkové kontroly.

Dne 16. září 1923 kandidovalo do obce 7 politických stran a bylo voleno

jen 30 členů obecního zastupitelstva, poněvadž klesl počet obyvatelstva pod 5000 (6 nár. dem., 7 živn., 1 rep., 8 lid., 5 čs. soc., 2 soc. dem., 1 kom.).

Agendu městského úřadu vedl městský tajemník a důchodník. Vedle nich zde byli zaměstnáni asistenti, účetní úředník, správce elektrárny, účetní městské elektrárny s praktikantkou a výpomocnou silou. Službu policejní vykonávali čtyři městští strážníci, dva hajní pečovali o lesní majetek. Dále byli ve službách obce hrobník a ponocný, takže obec měla 16 zaměstnanců vedle dalších zaměstnanců v elektrárně.

Stanislav Dvořák

VÁCLAV NOVÁK

Na Jedlině v čp. 8, která se Slemenem patří k nejbližšímu okolí Rychnova nad Kněžnou, se 28. září 1889 manželům Novákovým narodil syn a po našem českém patronu dostal jméno Václav. Bystrý chlapec, toužící po vzdělání, si z vesnické školy odnesl dobrý základ pro studium (1902—1910) na rychnovském gymnasiu. Odtud odešel studovat na filosofickou fakultu do Prahy (1910—1914) a chtěl se věnovat profesorskému povolání. Vypukla I. světová válka a studující filosofie Novák byl poslán na frontu, kde zůstal až do svého zranění a po léčení se vrátil domů až v r. 1917. První učitelské místo nastoupil na tehdejší reálce v Kostelci n. Orli. Po převratě byl přeložen na reálku do Hradce Králové (1918—1921), tři roky pobyl v Nové Pace a od roku 1924 plných devět let na obdobném ústavu v Jaroměři. Potom už definitivně opustil venkov, aby působil v Praze, na reálném gymnasiu v Libni, na reálném gymnasiu Charlotty Masarykové v Praze I. (1934—1939) a konečně v Michli, kde byl v letech 1939—1943 správcem ústavu. Přišla druhá světová válka a násilným německým okupantům byl vlastenecký postoj ředitele Nováka nepohodlný a příliš nebezpečný. Za heýdrichiády byl zákrokem německého zem. škol. inspektora Wernera suspendován a nuceně poslán do pense. Byla to pro prof. Nováka krutá leta, jen jeho nezlomná víra ve šťastnější dějinný zvrst pro náš národ mu dodávala sílu k práci na řadě regionálních studií aj. V roce 1945 se mu dostalo reaktivace jako profesora reál. gymnasia v Praze-Břevnově a poslední rok na střední škole soc. zdravotní v Praze I. - Podskalí, odkud v roce 1950 odešel už definitivně do důchodu. Na každé prázdniny se Novákova rodina vracela do Rychnova n. Kn. a tak i potom si jej zvolila za místo trvalého pobytu.¹⁾